

‘PAO GAVE US HOPE’

Drie jaar Project Activering
Ongedocumenteerden

1. Ter inleiding	7
2. Samenvatting en aanbevelingen	8
3. Wat is het PAO?	11
3.1 ASKV/Steunpunt Vluchtelingen	11
3.2 Leven zonder verblijfsvergunning	11
3.3 Inhoud project	12
3.4 Theory of Change	12
3.5 Activiteiten	14
3.6 Samenwerkingsverbanden	18
4. Wie zijn de deelnemers?	21
4.1 Algemeen	21
4.2 Geboorteland	21
4.3 Opleidingsniveau	21
4.4 Verblijfsstatus	21
4.5 Verblijfsduur	21
4.6 Minimale levensbehoefte	21
5. Wat levert deelname aan het PAO op?	25
5.1 Bezig zijn	25
5.2 Kennis en ontwikkeling	26
5.3 Een sociaal netwerk	27
5.4 Menselijke waardigheid	29
5.5 Psychisch en fysiek welbevinden	30
5.6 Toekomstperspectief	31
6. Conclusies	35
7. Verantwoording van het onderzoek	37
7.1 Onderzoeksvragen	37
7.2 Kwalitatieve methoden	37
7.3 Kwantitatieve methoden	38
8. Woorden van dank	40
9. Endnotes	42

The report you are about to read elaborates on the results of a wonderfully humane and socially important intervention in a badly ill field. It is about an intervention – against most but not all odds – to provide illegalised migrants in the Netherlands with a glimpse of hope for gaining back some of their self-esteem and a modicum of self-worth in a society that mostly casts them away as undesired people.

The term ‘illegalised migrants’ (or undocumented, as they are called in this report) underscores the political and bureaucratic process by which some noncitizens, who fail to obtain certain documents from the state authorities, are denoted an illegal status. The category thus includes visa over stayers, unauthorised migrants, and rejected asylum seekers. The one thing that all illegalised migrants have in common is that they are deportable according to a decision by the state. Consequently, they can also be interned – on administrative ground and not for any criminal act – for up to one and a half year in detention facilities.

Illegalised migrants therefore live in constant fear in Dutch society. Fear for their physical subsistence, for their mental health, for their freedom of movement. Illegalised migrants are treated as liars, parasites, and a “problem”. They are not only prevented from having a status but from being able to have a basic dignified life. Even the fact that many illegalised migrants endure living on the streets for years, without access to basic healthcare or minimum subsistence, is not an evidence for the authorities that these people simply cannot go back and are getting dismantled in front of our wide-open eyes and cold-hearted policies.

How much human misery is a good enough evidence for allowing a person “the right to

have rights” (to paraphrase Hannah Arendt’s daring question in the aftermath of WWII)? As members in Dutch society, we should all ask ourselves how we have arrived at this low point? How can one of the richest countries in the world allow such staggering manifestation of inhumanity to so evidently exist?

Luckily, our society is not only governed by the state but also shaped by the people who inhibit it. Some of these people not only disagree with state policies, but they also put their alternative views into practice. These alternative views are rooted in recognizing illegalised migrants as full human beings, who deserve as a basic and fundamental right – and not as a favor or as an exception – the possibility to learn, recreate, work and receive (medical) care, in the society where they live (sometimes for more than a decade).

PAO is an initiative committed to restoring a sense of a dignified life among illegalised migrants. It thus preciously provides hope. Not “false hope”, as claimed by some politicians and state bureaucrats who believe that “activating” illegalised migrants is contradictory to the final goal of deporting them from the Netherlands. PAO provides crucial hope to illegalised migrants and, not less importantly, it provides real hope to Dutch society. Hope for the possibility of rediscovering true solidarity with some of the most marginalised subjects in our midst. Hope that we help today illegalised migrants, and tomorrow other people in dire situations, not because we pity them or have compassion for their miserable lot, but because we believe in building and living in a just society that is profoundly humane at its core treatment of any human being.

Barak Kalir
*Associate professor of Anthropology,
University of Amsterdam*

2. Samenvatting en aanbevelingen

Dit boekje gaat over het Project Activering Ongedocumenteerden (PAO). Het PAO is bedoeld voor vluchtelingen zonder verblijfsrecht in en rondom Amsterdam, die niet terug kunnen of durven naar het land van herkomst. Tussen januari 2016 en september 2018 hebben 222 ongedocumenteerde mensen deelgenomen aan 243 praktijkleertrajecten van 3 tot 6 maanden en 286 korte cursussen. Daarnaast zijn in 2018 in totaal 11 deelnemers gekoppeld aan een buddy, 20 deelnemers aan een coach en ontvingen 6 deelnemers individuele psychosociale ondersteuning.

Onder regie van onderzoeks- en adviesbureau MAD impact is, in samenwerking met het ASKV/Steunpunt Vluchtelingen, een impactstudie uitgevoerd naar de effecten van het PAO voor de deelnemers. Uit dit onderzoek blijkt dat het project buitengewoon belangrijk is geweest voor de deelnemers en goed aansluit bij de noden die leven binnen de doelgroep. De praktijkleertrajecten en cursussen bieden houvast in een stressvol bestaan. Deelnemers geven aan dat door het PAO hun stress vermindert, dat ze in beweging komen na tijden van stilstand, dat sociale contacten toenemen, waardoor ze zich meer verbonden voelen, dat hun eigenwaarde en geleerde vaardigheden toenemen, er mogelijkheden voor ontwikkeling ontstaan en dat ze voorzichtig durven nadenken over hun toekomst. Het PAO biedt op al deze vlakken een aanzienlijke verbetering voor de periode dat het project duurt.

Echter, doordat ongedocumenteerde mensen in Nederland zich veelal in schrijnende situaties bevinden en het PAO daarop geen directe invloed heeft, draagt het project slechts tijdelijk bij aan het verlichten van de alledaagse stress en het vergroten van grip op eigen leven en toekomst. Na deelname aan het PAO treden er helaas geen structurele veranderingen op in het

leven van de deelnemers. De vraag vanuit deelnemers naar structurele begeleiding na afloop van het PAO kan het ASKV (nog) niet beantwoorden vanwege het feit dat het voor ongedocumenteerde mensen moeilijk is om door te stromen naar reguliere cursussen of regulier onderwijs. De vraag naar (vrijwilligers)werk blijft volledig onbeantwoord vanwege het verbod op werk. Het voorzichtige, prille perspectief op een mogelijke toekomst glipt ongedocumenteerde mensen door de vingers wanneer het project is afgelopen.

Uit deze rapportage volgt dat het PAO functioneert als noodhulp. Het PAO is een tijdelijke oplossing voor een structureel probleem. Strikte regelgeving rondom toegang tot voorzieningen, werk en onderwijs zorgt ervoor dat het voor ongedocumenteerde mensen niet haalbaar is om te werken aan een duurzaam toekomstperspectief. Vanwege een traumatisch verleden of door het lange wachten ontstaan daarnaast vaak psychiatrische klachten bij mensen, die niet met een kortdurend praktijkleertraject of een cursus worden opgelost. Om blijvende stappen te zetten in de richting van een betere toekomst is toegang tot voorzieningen en structurele begeleiding geboden.

Aanbevelingen naar aanleiding van de PAO-impactstudie zijn:

- **Zorg dat het PAO langere begeleidingstrajecten kan bieden, waarvan een praktijkleertraject slechts de eerste stap is.** Praktijkleertrajecten zijn van belang voor deze doelgroep, maar de huidige interventie is onvoldoende duurzaam. Intensievere begeleiding is nodig om ongedocumenteerde mensen echt te ondersteunen en uit te dagen om op eigen kracht naar oplossingen te zoeken voor hun situatie en voor het verder invullen van de eigen toekomst.
- **Zorg dat praktijkleertrajecten standaard gekoppeld worden aan ondersteunende cursussen.** In de huidige projectvorm hebben deelnemers de optie om mee te doen aan een aantal korte cursussen. Uit het onderzoek blijkt dat vooral Toekomstoriëntatie en Basisrechten bijdragen aan het vergroten van zelfvertrouwen en menselijke waardigheid, en dat de deelnemers op een realistische wijze kunnen nadenken over hun toekomst. Daarbij biedt het hebben van een Nederlandse buddy structurele steun aan ongedocumenteerde mensen buiten het formele hulpcircuit. Daarom moeten deze korte cursussen en de koppeling aan een buddy standaard verbonden worden aan het volgen van een praktijkleertraject.
- **Creëer toegang voor ongedocumenteerde mensen tot het reguliere systeem van onderwijsinstellingen.** De praktijkleertrajecten zijn een goede manier om ongedocumenteerde mensen voor te bereiden op een plek binnen het reguliere onderwijsstelsel. PAO-deelnemers doen namelijk naast vakkennis ook andere vaardigheden op, zoals zelfstandig werken, creatief denken, of op tijd komen. Middels een formele opleiding en kwalificaties zijn

ze beter toegerust voor de toekomst, of dit nou in Nederland is of elders.

- **Maak het mogelijk voor ongedocumenteerde mensen om (vrijwilligers)werk en stage te doen.** Op dit moment is het door de Nederlandse wet- en regelgeving verboden voor ongedocumenteerde mensen om (vrijwilligers)werk of stage te doen. Na afloop van het PAO kunnen deelnemers daarom hun opgedane kennis en vaardigheden nauwelijks verder ontwikkelen. Dat is zonde en doet afbreuk aan de resultaten die door het PAO worden bereikt. Juist praktijkervaring bestendigt kennis, vertrouwen en mogelijkheden voor de toekomst.

Indien de aanbevelingen worden overgenomen, verandert het PAO van een praktijkleertraject in een duurzaam begeleidingstraject, waarbij deelnemers als vervolgstap ook toegang krijgen tot het reguliere onderwijsstelsel, inclusief stage en vrijwilligerswerk. Naar ons idee is het alleen op deze manier mogelijk mensen echt te ondersteunen bij het realiseren van een duurzaam toekomstperspectief.

Raïs (20) uit Democratische Republiek Congo

‘Voordat ik terechtkwam bij het ASKV had ik stress, zat ik thuis en deed ik niets. Een vriend raadde me aan om bij ASKV een cursus te volgen. Bezig zijn nam een groot deel van mijn stress weg.’ Raïs was zestien toen hij in Nederland aankwam, maar mocht na zijn achttiende niet meer studeren zonder verblijfsstatus. Gelukkig kon hij terecht bij de praktijkleertrajecten ICT-webdesign en kleding maken van het PAO/ASKV. Naast de kennis die Raïs vergaarde, kreeg hij ook meer grip op het leven en de toekomst. Ondertussen is hij alweer twintig jaar en is hij met juridische hulp van ASKV een nieuwe asielprocedure gestart. Raïs wacht de definitieve uitspraak over zijn verblijfsstatus in Nederland af en via het PAO is hij begeleid naar regulier onderwijs. Inmiddels volgt hij met veel plezier een mbo-opleiding.

3. Wat is het PAO?

3.1 ASKV/Steunpunt Vluchtelingen

Voor ongedocumenteerde mensen die gevlucht zijn uit het land van herkomst en niet terug kunnen of durven keren bestaan in Nederland nauwelijks voorzieningen en hun bestaan in de marge maakt hen kwetsbaar voor uitbuiting of misbruik. ASKV/Steunpunt Vluchtelingen steunt deze doelgroep al 30 jaar met huisvesting, juridische en maatschappelijke hulp en dagbesteding. Bovendien werkt het ASKV aan een structurele verbetering van de positie van ongedocumenteerde mensen met campagnes, onderzoek, lobby en acties.

Het ASKV begeleidt mensen op weg naar een duurzame oplossing: legaal verblijf in Nederland of (als dat niet mogelijk is) in een ander land, of terugkeer naar het land van herkomst. Deze begeleiding is allereerst juridisch: hoewel ongedocumenteerde mensen door de overheid ook wel worden aangeduid als ‘uitgeprocedeerd’ blijkt er in de praktijk regelmatig (juridisch) perspectief te bestaan. Medewerkers van het ASKV analyseren dossiers, zoeken naar alternatieven en verwijzen naar een geschikte advocaat.

In 2017 maakten in totaal 115 mensen gebruik van een juridisch en maatschappelijk begeleidingstraject bij het ASKV. Voor 49,5% van de cliënten is een resultaat bereikt waarmee de illegaliteit is beëindigd en een duurzame oplossing (vergunning, kansrijke procedure, of terugkeer) is gerealiseerd of binnen handbereik gebracht.

Daarnaast is de begeleiding die het ASKV biedt maatschappelijk en activerend. Er wordt gezocht naar mogelijkheden op het gebied van passende zorg, wonen, onderwijs en persoonlijke ontwikkeling.

3.2 Leven zonder verblijfsvergunning

Wanneer mensen op de vlucht slaan voor

oorlog of geweld, het land van herkomst verlaten en een zware reis naar Nederland maken, hopen zij bij aankomst op een nieuw begin. Ze denken het leven weer op te kunnen pakken. Als hun (eerste) asielverzoek wordt afgewezen en er geen sprake is van rechtmatig verblijf ontstaat een impasse. Ze mogen formeel niet blijven, maar kunnen of durven om verschillende redenen niet terug te keren naar het land van herkomst.

Volgens het Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum (WODC) verblijven er in Nederland ongeveer 40.000 mensen zonder verblijfsrecht.¹

Zonder verblijfsvergunning staat het leven in Nederland daadwerkelijk stil. Mensen hebben op dat moment geen toegang tot overheidsvoorzieningen, mogen niet werken, onderwijs volgen (na hun achttiende), of vrijwilligerswerk doen. Hierdoor vervalt men in ledigheid, met veelal negatieve gevolgen op de geestelijke en fysieke gezondheid. Vaak raken mensen door het verblijf in het asielzoekerscentrum (AZC) en in de bed-bad-broodvoorziening gehospitaliseerd, angstig en passief.

Deze klachten, die niet zelden gepaard gaan met een posttraumatische stressstoornis of depressie, verminderen het persoonlijke welzijn, de zelfredzaamheid en het vermogen om toekomstgerichte keuzes te maken. Diverse medici beamen deze problematiek.² Vanuit medisch oogpunt is recentelijk nog beargumenteerd dat ook mensen zonder verblijfsrecht toegang moeten krijgen tot (zinvolle) dagbesteding, zoals werk, regulier onderwijs en activiteiten.

‘Werk beschermt dus tegen psychische problemen en inactiviteit maakt ziek. Sterker nog, een van de weinige dingen die wij kunnen doen om de gezondheid van ongedocumenteerden te verbeteren, is ervoor zorgen dat zij toegang krijgen tot zinvolle dagbesteding [...] Interessant hierbij is, dat mensen die actiever en fitter zijn, ook beter kunnen nadenken over hun toekomst en over eventuele terugkeer naar hun land van herkomst, als dat mogelijk is.’³

In Nederland bestaan op dit moment van overheidswege geen mogelijkheden voor zinvolle dagbesteding of persoonlijke ontwikkeling voor mensen zonder verblijfsrecht. Wel zijn er maatschappelijke organisaties, zoals het ASKV, die hierbij ondersteuning bieden.

3.3 Inhoud project

Het Project Activering Ongedocumenteerden (PAO) is eind 2015 van start gegaan als nieuw initiatief van het ASKV en richt zich op het vergroten van de toekomstmogelijkheden van ongedocumenteerde mensen in en om Amsterdam.

In het projectplan zijn de volgende twee doelstellingen geformuleerd voor drie jaar PAO (2016-2018):

1. Begeleiding en activering van mensen om hun zo meer grip te geven op hun leven en toekomst.

2. Het wettelijk mogelijk maken van een verruiming van de toegang tot onderwijs en (vrijwilligers)werk voor ongedocumenteerde mensen.

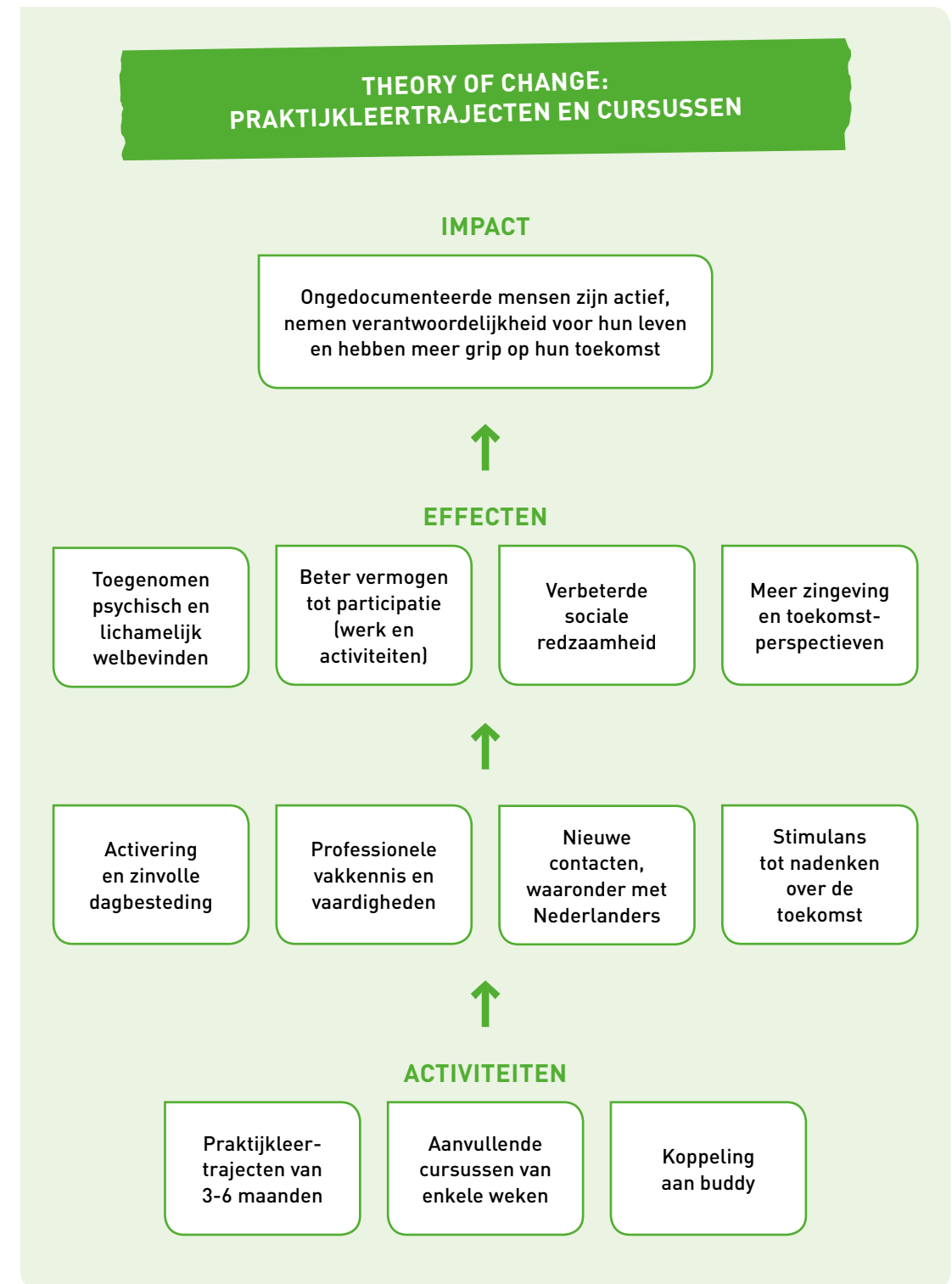
Het PAO biedt mensen de mogelijkheid te werken aan hun toekomst door een combinatie van praktijkleertrajecten en cursussen. Team PAO ziet activering en persoonlijke ontwikkeling als een noodzakelijke voorwaarde voor ongedocumenteerde mensen om te komen tot een duurzame en toekomstgerichte oplossing. Iedere cliënt die zich meldt bij het ASKV krijgt een traject op maat aangeboden. Daarnaast houdt het PAO zich bezig met (landelijke) lobby, expertmeetings en kennisdeling. Deze impactstudie richt zich op de eerste doelstelling.

3.4 Theory of Change

In de verandertheorie of *Theory of Change* is uitgewerkt hoe de praktijkleertrajecten, cursussen en de koppeling aan een buddy zouden moeten leiden tot de uiteindelijke impact van het PAO: Ongedocumenteerde mensen zijn actief, nemen verantwoordelijkheid voor hun leven en hebben meer grip op hun toekomst.

Voor de operationalisering van het concept ‘grip op eigen leven en toekomst’ maken we gebruik van het leefgebiedenmodel van Movisie.⁴ In dit model, dat onderdeel is van de 8-fase aanpak die binnen het ASKV al door het maatschappelijk team wordt gehanteerd, worden zeven leefgebieden onderscheiden.⁵ Daarvan zijn er vijf gebruikt in de Theory of Change van het PAO: zingeving (waaronder toekomst), sociale relaties, psychische en lichamelijke gezondheid, en werk/activiteiten.

De grondgedachte achter de Theory of Change van het PAO: Iedereen verdient een menswaardig bestaan.

3.5 Activiteiten

Het PAO biedt een gevarieerd aanbod aan praktijkleertrajecten en cursussen. De praktijkleertrajecten duren 3-6 maanden en richten zich op het ontwikkelen van ondernemersvaardigheden die overal ter wereld inzetbaar zijn. Voor het opstarten van een traject wordt onderzocht waaraan deelnemers behoefte hebben en met welke vaardigheden ze zowel in Nederland als in het land van herkomst aan de slag kunnen. Daarnaast biedt het PAO korte cursussen en een buddyproject voor extra persoonlijke ontwikkeling en ter versterking van de praktijkleertrajecten.⁶

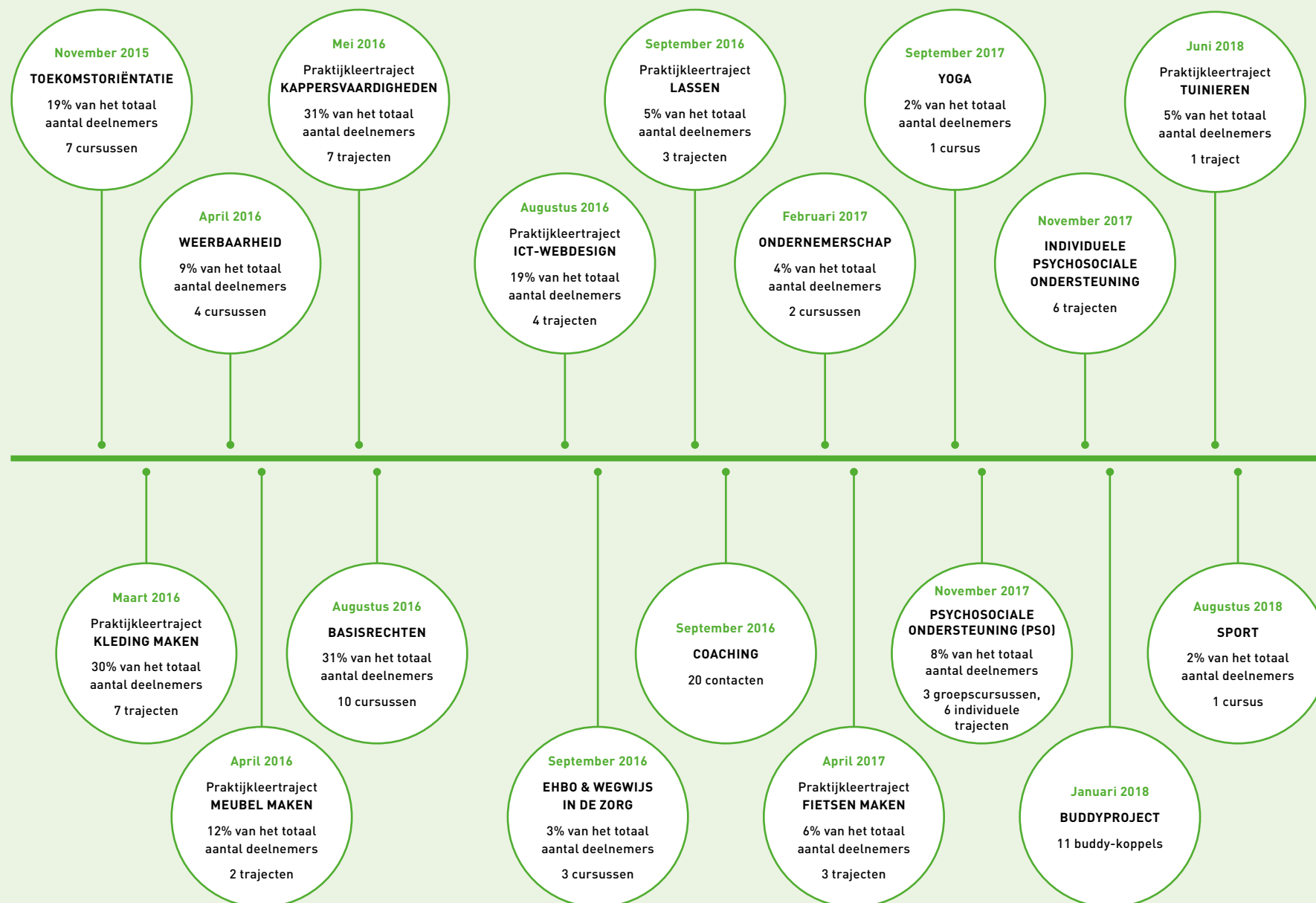
Deelnemers krijgen een traject op maat: samen met team PAO stellen ze een pakket samen van praktijkleertrajecten en cursussen die ze willen volgen. Na afloop kunnen gemotiveerde deelnemers doorstromen naar een traject voor gevorderden, of ze worden lid van Buurtwerkplaats West, waar ze verder kunnen werken aan hun vaardigheden.

Via het PAO zijn tussen januari 2016 en september 2018 in totaal 31 praktijkleertrajecten en 30 cursussen aangeboden. Team PAO heeft in deze periode met 236 mensen een intake gehouden, van wie er 222 daadwerkelijk zijn gestart. Er zijn 243 praktijkleertrajecten en 286 cursussen gevolgd. Dat wil zeggen dat veel van de deelnemers hebben gekozen voor meerdere trajecten en cursussen. Daarnaast heeft team PAO aan 20 deelnemers individuele coaching geboden, bestaan er inmiddels 11 buddy-koppels en hebben 6 mensen individuele psychosociale begeleiding gekregen.

Praktijkleertrajecten

Praktijkleertraject kappersvaardigheden
Deelnemers leren haarstyling, knippen en wassen. Eerst oefenen ze dit op proefpoppen. Daarna op vrijwilligers die wekelijks worden uitgenodigd door Team-PAO.

TIJDLIJN: PRAKTIJKLEERTRAJECTEN EN CURSUSSEN

Praktijkleertraject kleding maken

Deelnemers leren de fijne kneepjes van het vak. Docenten leiden hen door het hele proces: van patroon tot zelfgemaakte kledingstukken.

Praktijkleertraject ICT-webdesign

Deelnemers leren hoe ze een aantrekkelijke en functionele website kunnen bouwen met Wordpress, Photoshop en HTML.

Praktijkleertraject fietsen maken

Deelnemers leren om fietsen te (de)monteren, onderhouden en afstellen. Het doel is om de deelnemers op te leiden tot volwaardige fietsenmakers die overal ter wereld kunnen werken.

Praktijkleertraject meubel maken

Deelnemers gaan aan de slag met de basisvaardigheden van houtbewerking en meubel maken. Zo leren deelnemers om krukjes, gereedschapskisten en andere handige voorwerpen te maken.

Praktijkleertraject lassen

Deelnemers leren de basistechnieken van het lassen in een metaalwerkplaats.

Praktijkleertraject tuinieren

Deelnemers leren de basis van het moes tuinieren, zoals het schoonmaken van bedjes, zaaien en oogsten, informatie over planten-families en bemesten met compost.

Cursussen

Basisrechten

Deelnemers leren wat hun basisrechten en -plichten zijn, zodat zij ook zonder verblijfsrecht zelfredzaam door de samenleving kunnen navigeren.

Psychosociale ondersteuning (PSO)

Individueel en in groepsverband samen met Rode Kruis

Deelnemers leren handelwijzen rondom stress en leefgewoonten, ofwel Psychosociale Ondersteuning (PSO).

Weerbaarheid

Vrouwen leren hoe ze moeten omgaan met onveilige situaties en oefenen verdedigingstechnieken.

Ondernemerschap

Deelnemers van de praktijkleertrajecten leren in deze business bootcamp hun nieuw verworven vaardigheden toe te passen in de praktijk. Drie dagen lang houden zij zich bezig met ondernemingsplannen, portfolio's, presentaties geven en sollicitaties. De bootcamp wordt afgesloten met een markt voor deelnemers en buurtbewoners.

Toekomstoriëntatie

Deelnemers - voor wie legaal verblijf in Nederland niet haalbaar lijkt - gaan aan de slag met het uitdokteren van de verschillende mogelijkheden en keuzes ten aanzien van hun toekomst.

EHBO & Wegwijs in de Zorg

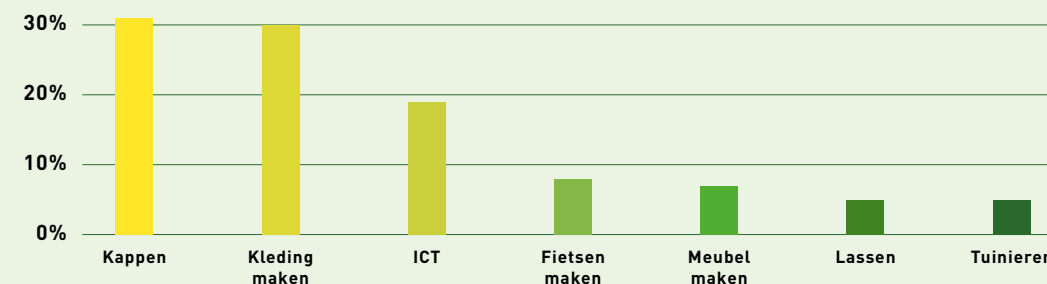
Deelnemers leren enerzijds zelf in te grijpen bij situaties waar eerste hulp nodig is, en anderzijds gebruik te maken van bestaande gezondheidszorg.

Yoga en Sport

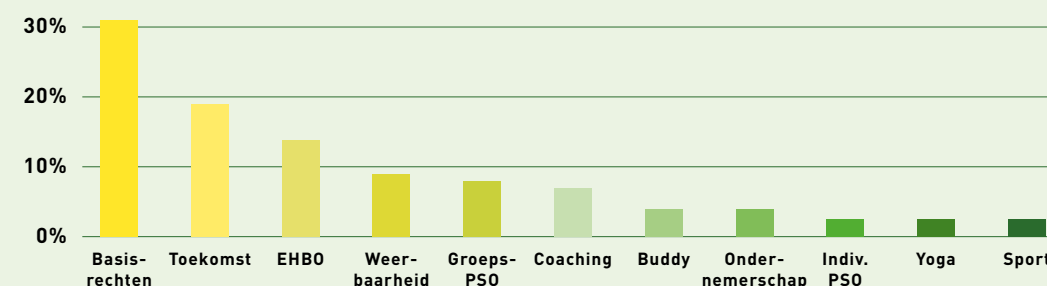
Deelnemers worden sportief uitgedaagd, van rustgevende yoga tot hardlopen in het park tot een intensieve bootcamp.

Buddyproject

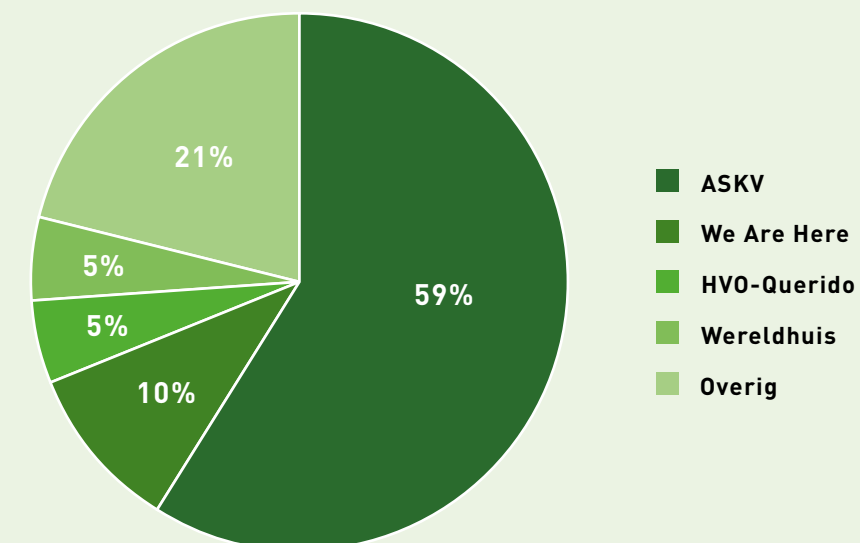
Het buddyproject gaat uit van de gedachte dat het buddykoppel van elkaar kan leren. Aan beide kanten kan worden uitgewisseld over cultuur, taal, interesses en achtergrond. Zo creëren PAO-deelnemers niet alleen een netwerk, maar kunnen zij ook bijdragen aan het begrip van Amsterdammers voor andere culturen. Het buddy-project heeft in 2018 het coachingstraject vervangen.

Figuur 1. Percentages deelname praktijkleertrajecten⁷

Figuur 2. Percentages deelname cursussen

Figuur 3. Verwijzing naar het cursusaanbod van het PAO

3.6 Samenwerkingsverbanden

Uitvoering, werving en verwijzing

Team PAO bestaat momenteel uit 1 projectcoördinator, 1 projectmedewerker, 3 onderzoekers, 10 docenten, 27 vrijwilligers en 1 stagiaire.

Nieuwe deelnemers worden door het ASKV geworven of worden doorverwezen door partnerorganisaties (zie infographic projectmatige samenwerkingsverbanden). De locaties voor de praktijkleertrajecten en cursussen bevinden zich door heel Amsterdam. Het PAO werkt samen met BOOST, Buurtwerkplaats West, het Calvijn College, Stichting Veranders, Gered Gereedschap, het Wereldhuis, Ondertussen en Soeptuin Bredius. Voorheen werkte het PAO ook samen met Lola Luid, Lola Lik en Praktijkcentrum Zuidoost van de gemeente Amsterdam. Vanwege beperkt budget ontstaat de samenwerking met locatiebeheerders meestal op basis van goodwill en gezamenlijk belang.

De docenten bij het PAO zijn verantwoordelijk voor het verloop van de lessen en de aansturing van deelnemers. Zij stellen hun eigen onderwijsplan op en stemmen praktische zaken af met de PAO-projectmedewerker en een stagiaire. De docenten zijn trouw en betrokken. Tijdens de lessen is waar nodig een medewerker, vrijwilliger of stagiaire beschikbaar voor logistieke ondersteuning en ter ondersteuning van de docent.

Deelnemers die aan het einde van het traject interesse tonen om terug te keren naar het land van herkomst, verwijzen we door naar het project 'Met Opgeheven Hoofd' van VluchtelingenWerk Amsterdam. In de afgelopen projectperiode zijn 4 deelnemers teruggekeerd.

Regulier onderwijs & externe activiteiten

Het PAO zal per 2019 deelnemers ook begeleiden naar externe cursussen, zoals initiatieven voor statushouders of naar buurthuizen waar cursussen en sportactiviteiten worden georganiseerd. Daarnaast heeft het

PAO de ambitie deelnemers te begeleiden naar regulier onderwijs zoals het mbo, hbo of de universiteit. Dit is helaas op dit moment juridisch alleen mogelijk wanneer iemand een nieuwe verblijfsprocedure start en op basis daarvan rechtmatig in Nederland verblijft.

Lobby & expertmeetings

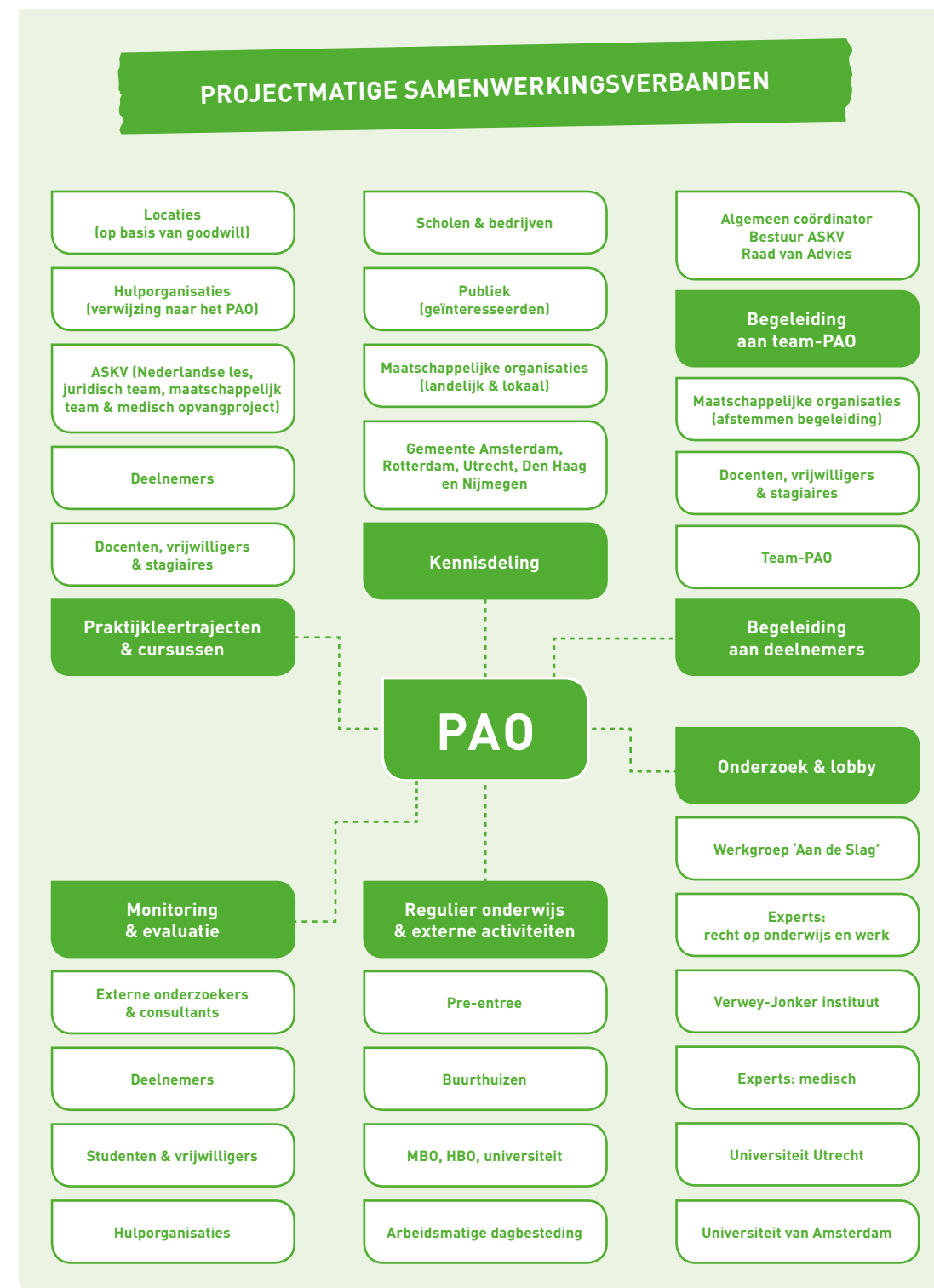
Het PAO streeft naar verruimde toegang tot (vrijwilligers)werk en onderwijs voor ongedocumenteerde mensen en werkt op deze thema's samen met o.a. de landelijke organisaties Stichting LOS en OKIA, de lokale hulpverleningsorganisaties Vluchtelingen in de Knel (Eindhoven), Villa Vrede en Stichting Seguro (Utrecht) en met medewerkers van de Gemeente Utrecht. Samen vormen zij de landelijke werkgroep 'Aan de Slag'.

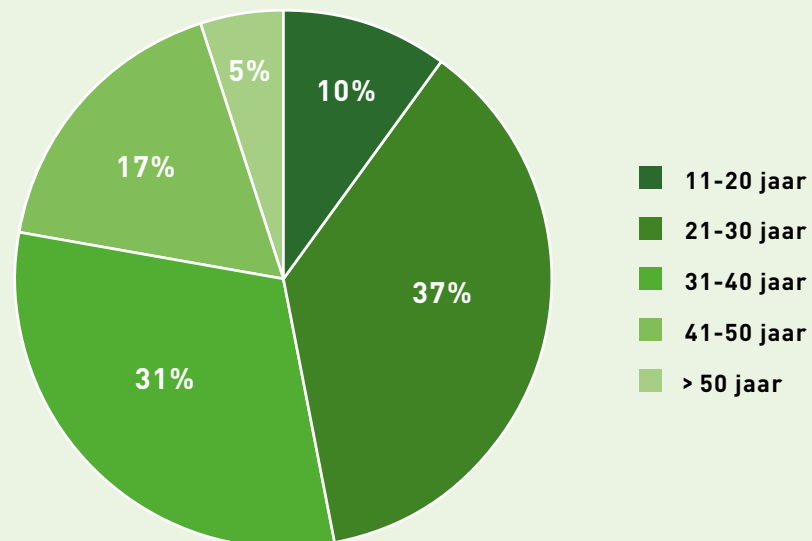
Om het activeringsargument kracht bij te zetten heeft 'Aan de Slag' in 2017 het Verwey-Jonker Instituut bereid gevonden onderzoek te doen naar de toegang van ongedocumenteerde mensen tot (vrijwilligers)werk en onderwijs in Duitsland. In dat land hebben ongedocumenteerde mensen die niet uitzetbaar zijn groeiende rechten op het gebied van werk en onderwijs.

Daarnaast organiseert het PAO expertmeetings over het recht op onderwijs en werk. Deelnemers aan deze bijeenkomsten zijn o.a. onderwijsjuristen, betrokkenen van scholen in Nederland en verantwoordelijken van bedrijven en stageplekken.

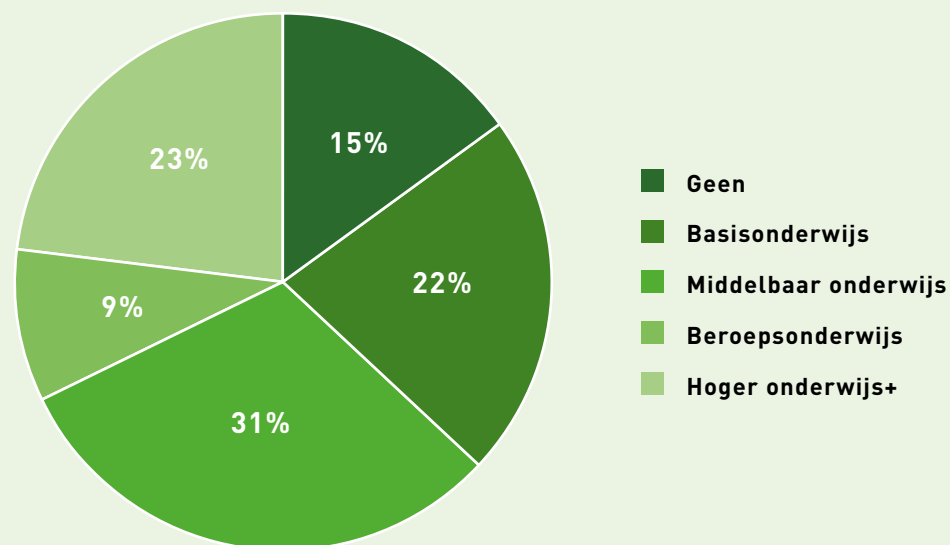
Kennisdeling

Het PAO geeft op aanvraag cursussen aan partnerorganisaties, bijvoorbeeld over het opzetten van een eigen educatieproject, en aan andere partijen zoals scholen en gemeenten. Het ASKV/PAO hoopt eind 2019 een kenniscentrum te hebben opgezet (o.a. rondom activering) dat landelijke bekendheid geniet en functioneert als vraagbaak voor ngo's, gemeenten en andere belanghebbenden.

Figuur 4. Verdeling PAO-deelnemers over leeftijdsgroepen

Figuur 5. PAO-Deelnemers naar opleidingsniveau in Nederland

4. Wie zijn de deelnemers?

4.1 Algemeen

De leeftijd van de deelnemers loopt uiteen van 16 tot 67 jaar (zie figuur 4). Opvallend is dat 57% van de PAO-deelnemers vrouw is, terwijl het percentage vrouwen onder de cliënten van het ASKV ligt op 29%.

4.2 Geboorteland

De verdeling van de deelnemers naar geboorteland is gevarieerd.⁸ Driekwart van de PAO-deelnemers is geboren in Afrika en van die groep komt het grootste deel uit Eritrea (zie tabel 1).

4.3 Opleidingsniveau

Bijna 40% van de PAO-deelnemers heeft geen of alleen basisonderwijs genoten. Iets minder dan een kwart geeft aan hoger onderwijs te hebben gevolgd (zie figuur 5). Opmerkelijk is dat ondanks de relatief lage opleiding van deelnemers 95% van hen aangeeft de Nederlandse of Engelse taal redelijk tot goed te beheersen.

4.4 Verblijfsstatus

Bij de intake geeft de helft van de PAO-deelnemers aan geen juridisch perspectief te hebben. Onder de andere helft bevinden

zich mensen die nog in afwachting zijn van een procedure van wie de asielaanvraag (nog) niet in behandeling is genomen vanwege een Dublinclaim, die een verblijfsstatus hebben verloren, of voor wie onduidelijkheid bestaat over de eigen verblijfsstatus. Tijdens de periode van deelname aan het PAO hebben 9 deelnemers te horen gekregen dat hun asielaanvraag is afgewezen.

4.5 Verblijfsduur

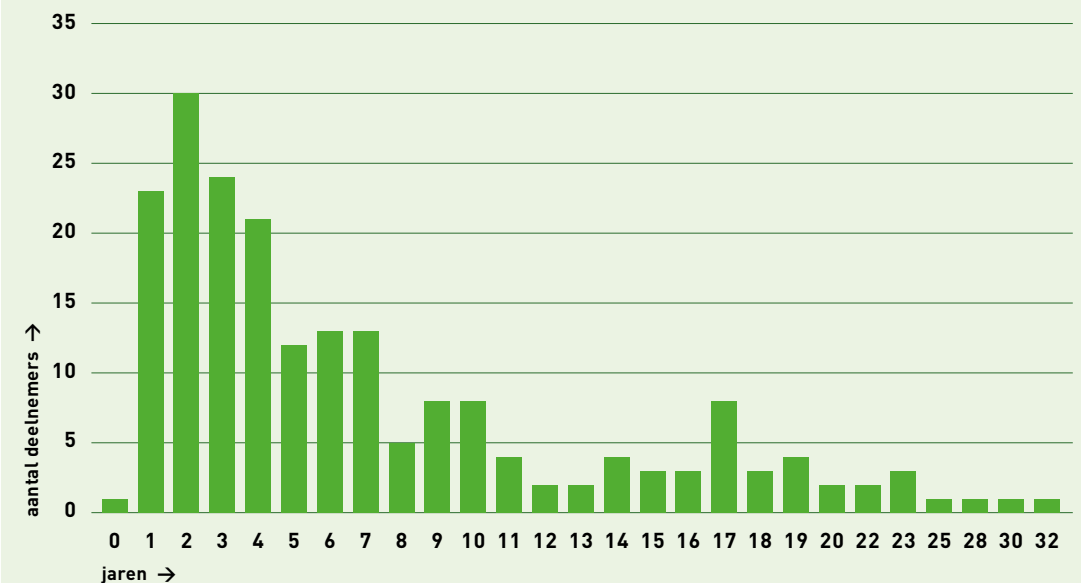
Deelnemers zijn gemiddeld sinds 7,5 jaar in Nederland. De helft van de deelnemers is korter dan 5 jaar in Nederland. Maar er zijn ook 11 deelnemers die langer dan 20 jaar in Nederland verblijven (zie figuur 6).

4.6 Minimale levensbehoefte

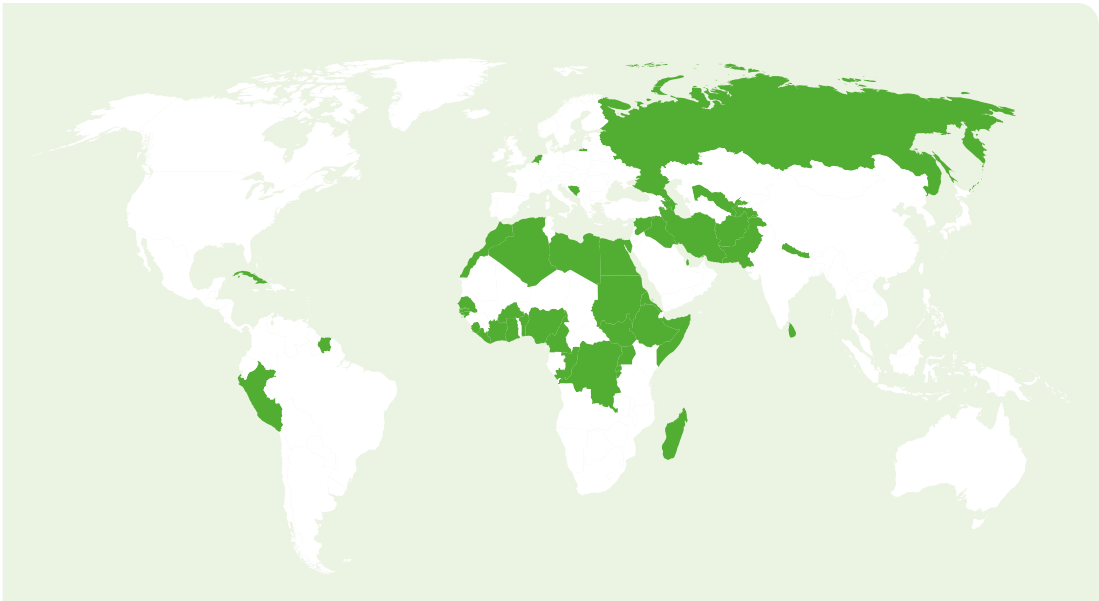
Van alle deelnemers gaf 5% aan geen verblijfplaats te hebben. De rest zei dit wel te hebben, zij het veelal met minimale voorzieningen en zonder zekerheid over beschikbaarheid op langere termijn. Van de deelnemers verbleef ten tijde van hun aanmelding 92% in Amsterdam en 8% buiten de stad. Iets meer dan een kwart van de deelnemers geeft aan te beschikken over leefgeld.⁹

Jamila (25) uit Eritrea

Begin 2016 vluchtte Jamila van Eritrea naar Nederland. In afwachting van haar asielprocedure zit zij liever niet stil. Om deze reden is ze eind 2017 begonnen met de cursus kleding maken bij het PAO/ASKV. Inmiddels heeft ze de cursus afgerond en werkt ze verder aan haar eigen projecten, zoals het maken van kledingstukken voor zichzelf en haar vrienden. Jamila vertelt graag over haar ervaringen met de naaicursus. 'Naast het kleding maken heb ik ook geleerd hoe ik kan connecten met mensen van verschillende achtergronden, zowel uit Nederland als de rest van de wereld.' Jamila laat hiermee zien dat het leren van een vak niet alleen bruikbare vaardigheden, maar ook nieuwe sociale contacten oplevert.

Figuur 6. PAO-Deelnemers (y-as) naar verblijfsduur in Nederland in jaren (x-as)

Land van herkomst	Aantal deelnemers per land
Eritrea	52
Nigeria	27
Ethiopië, Somalië	12
Afghanistan	10
Sierra Leone	8
Iran	7
Guinee, Ivoorkust, Soedan	6
Liberia, Nepal	5
Congo, Egypte, Ghana, Irak, Uganda	4
Libië, Palestina, Peru, Suriname, Syrië	3
Azerbeidzjan, Kameroen, Libanon, Marokko, Nederland, Rusland, Senegal	2
Algerije, Benin, Bosnië, Burkina Faso, Burundi, Cuba, Gambia, Jordanië, Madagaskar, Oezbekistan, Pakistan, Qatar, Rwanda, Sri Lanka, Tadzjikistan	1
Totaal	Totaal
44 landen	222 deelnemers

Tabel 1. Overzicht van aantal PAO-deelnemers naar geboorteland

5. Wat levert deelname aan het PAO op?

5.1 Bezig zijn

‘Iedereen die ik zie wil iets doen: werken, leren, zich nuttig voelen. Maar dat mag niet. Godzijdank is er een project als het PAO, waarnaar ik mensen kan doorverwijzen.’

- Hulpverlener partnerorganisatie ASKV

Een normaal leven hebben ongedocumenteerde mensen niet. Ze overleven vaak van dag tot dag. Ze hebben geen werk, geen thuis, geen dagbesteding en nauwelijks geld om uit te geven. De algehele situatie van ongedocumenteerde mensen is behoorlijk uitzichtloos. PAO-deelnemers beschrijven hun eigen leven als ronduit saai. Ze ervaren verveling, leegte en lethargie. Ruim 50% van hen gaf bij de intake aan matig tot geen structuur in hun leven te ervaren. Het is dan ook niet zo vreemd dat uit de intake-gesprekken ‘gewoon bezig zijn’ naar voren komt als een van de belangrijkste motieven om mee te doen.

Het PAO biedt ongedocumenteerde mensen de mogelijkheid om iets nuttigs te doen, om structuur in hun leven aan te brengen, al is dat maar voor een halfjaar tot een jaar, één of twee dagen per week. De deelnemers geven aan dat de lessen een enorme afleiding voor hen zijn. Het geeft ze een bezigheid. Zo vertelt een Nigeriaanse deelnemer met een universitaire achtergrond:

‘I have no special interest to learn bicycle repair, but instead of sitting at home and be depressed, I decided to come here.’

Een deelnemster uit Ethiopië vertelt hoe het PAO haar leven heeft veranderd:

‘We don´t have in the day nothing to do. Difficult in the life. You want learn, go to school, work. You want a normal life. [...] Now there is a change. I have plans, I have school every Thursday.’

Ook is het fijn om aan de buitenwereld te kunnen vertellen dat je actief bent.

‘Before the course we feel boredom. And people always ask me “What do you do?” But I had nothing to say. Now I can say: “I´m learning hairdressing.” Now I can say about what I do.’ (deelnemster uit Guinee)

Een Nigeriaanse deelnemster ziet niks doen als iets negatiefs:

‘Normally in Africa I am not a person sitting around and doing nothing. Where I come from, if you do nothing people will say that you are not reliable. So now I´m happy, I have this course.’

Daarmee geeft het PAO vooral betekenis aan het dagelijks bestaan. *‘We zijn met plezier wakker op dag van cursus,’* aldus een achttienjarige jongen uit Eritrea. Sommige deelnemers hebben naast hun lessen ook een buddy om leuke dingen mee te doen:

‘We see each other twice a month. He introduce me to Amsterdam, the good places. He take me to his friends. He´s a photographer. We did photography together. I did a course with computer and it´s connected, I practiced with him.’ (deelnemer uit Eritrea)

Deelnemers laten zich heel positief uit over de bezigheden die voortkomen uit het PAO. Maar als de cursus is afgelopen, is hun leven al snel weer net zo saai en uitzichtloos als daarvoor. Een Ethiopische deelnemster verwoordt vlak voor de zomervakantie hoe haar leven eruitziet als er geen cursus meer is:

‘Voor mij is blij hier komen, met ons, leren. Nu elke donderdag hier. Dan vakantie, is pijn, waar kan naartoe. Geen activiteiten. Alle lessen is klaar, alle huizen is dicht, Wereldhuis is dicht. Wat gaan wij doen? Naar park, naar Centraal Station, geen eten, geen drinken. Voor Nederlanders is vakantie, voor ons is niks.’

5.2 Kennis en ontwikkeling

‘De dingen die je geleerd zijn, zitten in je hoofd en die neemt niemand ons meer af. Papieren kunnen ze van je nemen, kennis niet.’

- Deelnemer uit Algarije

Zowel uit de kwalitatieve als kwantitatieve gegevens blijkt dat het leren van nieuwe dingen een van de belangrijkste motieven is om aan het PAO mee te doen. Een deelnemer uit Nepal zegt hierover: *‘We want to learn, and we want to be busy.’*

Deelnemers zijn trots en blij dat ze een vak leren en investeren in hun toekomst, dat is er vaak al jaren niet van gekomen. Een jonge vrouw uit Soedan legt uit:

‘When I learn something, I can continue my life. It is important to think about later, about the future. For my daughter... and even for myself.’

Deelnemers vertellen enthousiast over hun nieuw opgedane kennis, het geeft hen houvast. Een Nigeriaanse deelnemster roept uit:

‘Why I chose this course? Because I love sewing. [...] Now I can do my own things with clothes. Before with the machine I didn’t know how to work it. Now I can do it!’

Deelnemers stellen dat ze ook andere relevante kennis en vaardigheden in het

PAO hebben ontwikkeld. Onderling, met de docenten, en met hun buddy verbeteren ze hun taalvaardigheid, leren ze meer over Amsterdam en ze nemen actief deel aan de Nederlandse cultuur. Goed plannen, afspraken nakomen en op tijd komen zijn zaken die voor sommige deelnemers best lastig zijn.

PAO-deelnemers zijn heel positief over de nieuwe kennis en vaardigheden die zij opdoen. Maar alle respondenten geven aan dat het praktijkleertraject te weinig intensief is om het aangeboden vak echt onder de knie te krijgen. De meeste deelnemers hebben behoefte aan een vervolgtraining, een stage of een opleiding.

Bij het PAO kunnen deelnemers soms doorstromen naar een vervolgtraject voor gevorderden. Ook inventariseert het PAO wie verder begeleid kan worden naar buurtactiviteiten of regulier onderwijs. Dat laatste blijft lastig vanwege het verbod op onderwijs (voor +18-jarigen) en werk; het PAO moet het hebben van goodwill en goede contacten met onderwijsinstellingen. Verder is de begeleiding naar buurtactiviteiten, na afloop van een praktijkleertraject of cursus, minder intensief dan gewenst vanuit het PAO vanwege een tekort aan vaste medewerkers.

Enkele deelnemers zeggen de geleerde vaardigheden in het dagelijks leven te gebruiken. Bijvoorbeeld door het bouwen van een eigen website, het maken van een meubelstuk voor een tijdelijke kamer, het geven van een knipbeurt aan een vriendin, of het verstellen van een broek. Een oud-deelnemer, die in 2016 het praktijkleertraject ICT volgde, heeft nu een verblijfsvergunning en start binnenkort waarschijnlijk een ICT-opleiding. De meerderheid van de deelnemers geeft echter aan de opgedane kennis in het dagelijks leven weinig te gebruiken. Zo vertelt een oud-deelnemer uit Benin dat hij door depressies en stress inmiddels alle opgedane kennis en vaardigheden weer vergeten is.

Oud-deelnemers van het traject kappersvaardigheden en kleding maken lijken het makkelijker te vinden om door te gaan dan hun collega-deelnemers van meubelmaken, fietsenmaken, lassen en ICT. De laatsten hebben immers dure apparaten en gereedschap nodig. Abonnementen op buurtwerkplaatsen, die het PAO aanbiedt, worden weinig benut; al is niet helemaal duidelijk geworden waarom niet. Vermoedelijk draagt het ontbreken van een structuur (de lessenreeks) daaraan bij. Daarnaast geven veel PAO-deelnemers aan dat zij behoefte hebben aan meer (intensieve) begeleiding.

5.3 Een sociaal netwerk

‘Together as a family we can live a better life. Everybody in the course is part of the family. This gives me boldness, confidence, joy. Together we share our stories.’

- Deelnemer uit Nigeria

Veel ongedocumenteerde mensen voelen een groot gebrek aan verbinding, aan een thuis, aan ergens bij horen. Van alle deelnemers zegt 40% geen contact met familie te hebben. En van de mensen die dat wel hebben is het contact in ruim 50% van de gevallen matig tot slecht. Tegelijkertijd geeft bijna 70% van de deelnemers bij aanvang van het project aan redelijk tot zeer tevreden te zijn met hun vriendschappen. Ongedocumenteerde mensen ontmoeten vaak landgenoten in opvangplekken of bij hulpverleningsinstanties; zij zitten vaak in een vergelijkbare lastige situatie. Iets meer dan 40% van alle deelnemers zegt niemand te hebben die gebeld kan worden in geval van nood. Dat geeft ze een gevoel van onveiligheid en eenzaamheid. Ze kennen over het algemeen ook weinig andere Nederlanders dan de hulpverleners of activisten die hen ondersteunen.

‘I’m not part of the society, because I have no papers. I have no voice.’ (deelnemer, staatloos)

Het PAO biedt de mogelijkheid om activiteiten te ondernemen, om Nederlandse docenten en andere deelnemers te ontmoeten, nieuwe mensen te leren kennen. Er wordt gelachen, gepraat en leed gedeeld. Mede-deelnemers zijn mensen die zich in een soortgelijke lastige situatie bevinden, aan wie ze niets hoeven uit te leggen. Ook de docenten en medewerkers van het ASKV maken deel uit van hun nieuwe familie. *‘They are my home,’* zeggen verschillende geïnterviewden.

‘ASKV did not give up on us. [...] They take us for who we are. They encourage us to do something good in our life.’ (deelnemer uit Irak)

Het PAO is een plek waar mensen op je wachten, je respecteren, je zien staan. Het PAO levert een sociaal netwerk op, het geeft mensen een gevoel van *belonging*, het idee toch ergens bij te horen.

Een jonge deelnemer uit Eritrea, die nauwelijks Nederlands of Engels spreekt, vertelde door de cursussen meer open te zijn geworden en nu ook met anderen dan zijn eigen landgenoten contact te maken:

‘All is one. All people, no matter what country, are one. It is about togetherness.’

Veel deelnemers zeggen dat ze door de cursussen en ontmoetingen minder verlegen zijn geworden. Een Nigeriaanse vrouw herinnert zich:

‘Before I was a little bit shy about what I can do. I would not speak to people that I do not know. Now I learned how to approach people.’

Ook het opdoen van sociale vaardigheden wordt veelvuldig genoemd.

'Now I know that I need to create my life, be more open and connect with people,' zegt een deelnemer uit Nigeria.

En een deelnemer uit Eritrea legt uit:

'Also I learned to express what I have, what I know. Before I could not speak in front of people like this, now I can.'

Toch weten weinig deelnemers hun sociale contacten te benutten of vast te houden. Veel contacten blijken te verwateren zodra de cursus of het praktijkleertraject ten einde is en de sociale setting wegvalt waarbinnen men elkaar ontmoet en het gezellig heeft. Het buddyproject vormt hierop een uitzondering. Regelmatig bloeien er vriendschappen op en houden koppels ook na afloop van het PAO contact. Een Syrische deelnemer vertelde over zijn buddy:

'Hij is een echte vriend geworden. Ik heb nu meer het gevoel dat ik bij iemand terecht kan als er iets is. En dat is geruststellend. Ik heb iemand die ik vertrouw.'

Al lijken deelnemers en buddy's anders over de aard van het contact te denken. *'I think we became best friends,'* zei een deelnemer uit Oeganda. Maar een Nederlandse buddy realiseerde zich: *'Hij heeft wel behoefte aan veel contact, meer dan mijn vriend en ik kunnen geven.'* Wel spreken alle buddy's en deelnemers over waardevolle ontmoetingen en activiteiten.

Sociale contacten zijn ongelofelijk belangrijk voor ongedocumenteerde mensen en daar draagt het PAO zeker aan bij, zij het soms maar tijdelijk. Maar voor ongedocumenteerde mensen geldt: echt onderdeel worden van de Nederlandse samenleving kan pas nadat je de felbegeerde verblijfsvergunning op zak hebt.

5.4 Menselijke waardigheid

'You haven't any papers, but you're something, you are a human being. [...] We do not have papers, but we do have dignity.'

- Deelnemer uit Ethiopië

Het leven van ongedocumenteerde mensen in Nederland kent over het algemeen weinig menselijke waardigheid. In afwachting van aanvraag, onderzoek, navraag, uitspraak en beroep worden mensen jaren in de wachtstand gezet. Hun leven verwordt tot verloren tijd. Moeilijke omstandigheden om het geloof in jezelf te behouden.

Het PAO geeft ongedocumenteerde mensen hun waardigheid terug door hen te behandelen als mensen die het waard zijn onderwezen, gezien en gerespecteerd te worden. Hierdoor groeit bij deelnemers het zelfvertrouwen en gevoel van eigenwaarde.

'At ASKV that is where we see love. They encouraged us to do something. This was good. They wanted me to be useful with my life.' (Nigeriaanse deelnemer)

Deelnemers met een buddy zeggen blij te zijn met iemand die hen gewoon als mens behandelt, die in hun cultuur geïnteresseerd is en op wiens vriendschap ze kunnen bouwen. Ook de rol van de docenten is belangrijk.

'The teacher has a lot of patience. She was so good. We will never forget her. We are different and she respects that. She respects every mood. She gives compliments, make us feel proud. She always stands by our side. We have confidence because there was a nice teacher.' (Deelnemer uit Soedan)

Door naar school te gaan groeit bij deelnemers het geloof in eigen kunnen.

'Before I'm not in school, inside I feel empty. Now I feel with learning a bit more confidence,' zei een deelnemer uit Ethiopië.

Een van de docenten kleding maken beschrijft de verandering die ze bij haar leerlingen waarneemt:

'Ik zie bij henzelf dat ze een bepaald zelfvertrouwen krijgen. Het gaat steeds beter: de naaimachine, recht knippen, meten. Dan zie je ook dat ze sneller zelf initiatief nemen om dingen te gaan doen, ze gaan onafhankelijker werken.'

Ook de cursus basisrechten draagt bij aan het zelfvertrouwen van deelnemers.

'Knowing my rights without documents, it gives me more confidence. Before it's all about paper, paper, paper. Now I know there are other possibilities. [...] To be strong, to speak out to people about myself, about what I can do.' (Congolesische deelnemer)

Het PAO geeft deelnemers een belangrijke boost in zelfvertrouwen en hun gevoel van menselijke waardigheid. Uit interviews met de oud-deelnemers komt echter naar voren dat de uitzichtloosheid van hun bestaan hierdoor niet fundamenteel is veranderd. Ongedocumenteerde mensen staan nog steeds buiten de samenleving. Een staatloze deelnemer noemde de praktijkleertrajecten *'een illusie van een normaal leven, een illusie van waardigheid'*. Deze illusie bestaat voor zolang het traject (en een eventuele verdere begeleiding naar buurtactiviteiten of regulier onderwijs) duurt.

5.5 Psychisch en fysiek welbevinden

‘Most of the time peoples that don’t have paper are in bad situation. They have broken mind because of not having paper. If the people’s mind is busy with a lot of good quality like this course, the peoples can solve little bit problems in his mind.’

- Deelnemer uit Eritrea

‘Stress’ is het meest voorkomende woord in gesprekken met PAO-deelnemers. Onzekerheid over de aanvraag tot verblijf, tijdelijke en minimale opvangplekken, overleven op straat zonder geld, angst voor politie en andere autoriteitsdragers, het zijn slechts enkele aspecten uit het leven van ongedocumenteerde mensen waardoor regelmatig stress ontstaat. Daarnaast leiden veel PAO-deelnemers aan trauma’s en depressies. Bijna 70% van hen geeft dan ook aan matig tot niet goed te slapen en matig tot niet gelukkig te zijn.

Deelname aan het PAO maakt mensen niet plots gelukkig, maar het geeft hen wel enig respijt van hun zorgen. En dat is voor deze groep al heel wat.

‘Het helpt ook een beetje tegen de stress, omdat je samen leert en niet alleen bent.’ (deelnemer uit Guinee)

Een jonge deelnemer denkt er ook zo over:

‘PAO helps to get rid of stressed. I am busy here, I don’t have the time to think about problems, I don’t feel alone.’

Tijdens de PAO-trajecten lijkt er voor een

deel van de deelnemers echt een verbetering in hun psychisch welbevinden op te treden.

‘Before we were in the dark place. Our minds were shut down and it did not work. When we go the ASKV course, the sun comes out.’ (beschrijving van twee deelnemers uit Eritrea)

Een deelnemer uit Nepal vertelt hoe de lessen haar helpen.

‘I always have noise in my ears. When I have stress I couldn’t sleep, I get medicine, I take many medicine. [...] The course really helped me. I love hairdressing. When I doing this course, my noise is a little down. When I see the people, their face. Much help me. It’s like my medicine.’

Deelnemers die ook een buddy hebben merken dat ze zich psychisch beter voelen door de nieuwe vriendschappen.

‘I don’t feel so much stress when we do nice things. I now have somebody to share my worries. Her stories give me distraction.’ (Nigeriaanse deelnemer)

Kwantitatieve data over psychisch en fysiek welbevinden (of mensen zich gelukkig voelen, hoe het met ze gaat, of ze gezond zijn, of ze goed voor zichzelf zorgen, hoe goed ze slapen) laten geen eenduidig beeld zien, maar in het algemeen is er, jammer genoeg, geen verbetering in psychisch welbevinden af te lezen. Dat sluit aan bij de kwalitatieve data. Ook oud-deelnemers zeggen dat ze tijdens het PAO soms minder depressieve gevoelens en stress ervaren, maar dat dit slechts tijdelijk is en dat hun zorgen en stress niet definitief weg zijn.

‘Ik wil iets te doen hebben, iets voor mijn leven doen, maar soms voel je stress en wil je niks doen.’ (deelnemer uit Guinee)

Uitzondering vormen enkele oud-deelnemers die inmiddels een verblijfsvergunning hebben

gekregen: zij zijn duidelijk positiever over wat het PAO hen heeft gebracht. De omstandigheden van ongedocumenteerde mensen zijn zo stressvol dat het PAO slechts als symptoombestrijding kan dienen. Zo maakt een Nigeriaanse deelnemer zich na afloop van de cursus behoorlijk zorgen.

‘What are we going to do now. After the course. For me it helped me to get out of the house. Now I am afraid I fall back into the black hole again.’

Een staatloze deelnemer geeft net zo’n negatief beeld over hoe zijn leven eruit ziet na afloop van de cursus.

‘Maar krijgt einde van deze dingen. Alles is verdampt, gaat niet door. Je kijkt naar achter, o ik was het goede gevoel, maar is het afgelopen. En jij moet in de realiteit terug te komen. En onze realiteit ziet er zo somber uit als deze’ (wijst naar bakstenen plafond).

5.6 Toekomstperspectief

‘If you are undocumented, you feel down. Like there’s no hope. PAO gave us hope. They showed us there is a better future for us. Life is not all about documents, there is more. You can use the courses when you are back in your country.’

- Oud-deelnemer uit Eritrea

Voor veel ongedocumenteerde mensen is nadenken over de toekomst stressvol. Hun situatie voelt hopeloos, uitzichtloos. Ze voelen zich onmachtig ten aanzien van de toekomst. Ze klampen zich vast aan de droom ooit een verblijfsvergunning te krijgen, zelfs als ze al jaren zijn uitgedoemd.

Ongedocumenteerde mensen leven van dag tot dag.

‘People feel a lot of stressing in their mind, so they are not thinking about future’, vertelt een deelnemer uit Eritrea.

Toch komt uit zowel de kwantitatieve analyse van de intakes als de kwalitatieve data naar voren dat ‘vergroten van kansen voor de toekomst’ een van de belangrijkste motieven is om aan het PAO mee te doen. Ruim 65% van de respondenten ziet zijn toekomst in Nederland, een kleine 4% denkt dat ze in de toekomst wellicht in hun moederland zullen zijn, en de rest weet het niet. Vooral jonge deelnemers die relatief kort in Nederland verblijven zien deelname aan het PAO als een stap in de richting van meer opleiding en een kans op zelfontplooiing. Ze dromen – soms tegen beter weten in – van een verblijfsvergunning en een toekomst waarin ze wat kunnen maken van hun leven. Hoop geeft houvast. Een deelnemer begroet een kennis met de tekst *‘one day...’* of, zoals hij uitlegt, *‘one day everything will be okay.’* En dat zien ze om zich heen ook regelmatig gebeuren. In 2017 is bij het ASKV voor 49,5% van de cliënten een resultaat bereikt waarmee de illegaliteit is beëindigd en een duurzame oplossing (vergunning, kansrijke procedure, of terugkeer) is gerealiseerd of binnen handbereik gebracht.

Met de cursus toekomstoriëntatie tracht het PAO-team een realistische kijk op de eigen toekomst bespreekbaar te maken. De toekomst is niet alleen wachten op kafkaëske, bureaucratische, juridische procedures, maar biedt altijd mogelijkheden – hoe beperkt ook – om zelf de regie te nemen. Na de cursus toekomstoriëntatie zien sommigen in dat zijzelf iets van hun leven kunnen maken, dat ze zelf beslissingen over hun toekomst kunnen nemen.

'I like visual art and I want to represent it. I'm very good. I believe in myself that I'm very good. If they teach me this enough and I teach myself it enough, I can do this in the future,' vertelde een deelnemer.

Respondenten bevestigen dat deelname aan het PAO hun gevoel van uitzichtloosheid tijdelijk wegneemt, ze ervaren plezier en hoop. Het PAO geeft ze de mogelijkheid zich te ontwikkelen, concrete stappen te maken, geeft ze een stip op de horizon. Ook de buddy's beamen deze verandering. Ze zien dat hun maatjes meer ideeën en doelen voor de toekomst krijgen. Tegelijkertijd leven PAO-deelnemers met het pijnlijke besef dat een toekomst in Nederland niet bestaat zonder een verblijfsvergunning.

'It's difficult to know that other people have the possibility to make a future. It makes me sad sometimes, I see somebody on his bike and I think about he's on his way to university. I feel it's not fair.' (deelnemer uit Afghanistan)

Oud-deelnemers voelen soms ook frustratie en teleurstelling als ze na afloop van het PAO beseffen hoe weinig mogelijkheden zij hebben om hun ideeën over de toekomst daadwerkelijk te realiseren. Een staatloze Liberiaanse oud-deelnemer, die al 23 jaar in Nederland verblijft, is wanhopig.

'I have learned lesson, I have certificate, but I can't do anything with it. It didn't bring anything to me. Nobody can give me job. [...] It's a waste of time if you cannot do anything. I'm tired of everything after so many years that nothing is happening.'

Amaka (43) uit Nigeria

Amaka heeft het druk. Ze heeft onlangs haar verblijfsstatus ontvangen en een huis toegewezen gekregen. Terwijl Amaka haar boodschappen doet, vertelt ze over het contrast tussen nu en een paar jaar geleden, toen ze nog op straat sliep en haar dagelijkse beslommeringen beïnvloed werden door haar depressie en trauma's. Ondertussen heeft ze via het PAO meegedaan aan het buddyproject en ontving ze psychosociale ondersteuning (PSO). Door de individuele PSO met docent Daria leerde ze omgaan met stress en negatieve gedachten en zodoende hervond ze haar positieve instelling. Daarnaast vond Amaka via het buddyproject een Nederlandse vriendin die ze kon vertrouwen. Ook na haar succesvolle asielprocedure duurt deze vriendschap voort. 'Misschien kan mijn buddy me helpen met het inrichten van mijn nieuwe huis'.

6. Conclusies

Het leven van ongedocumenteerde mensen staat stil. Ze mogen niet werken, geen onderwijs volgen en hebben geen thuis. Dit leidt tot een gebrek aan eigenwaarde en het gevoel nergens of aan niemand echt verbonden te zijn. Psychiatrische klachten en depressies – veroorzaakt door traumatische ervaringen en versterkt door hun uitzichtloze situatie – komen veelvuldig voor. Ongedocumenteerde mensen overleven van dag tot dag en kunnen vaak niet realistisch nadenken over de toekomst.

Vanuit deze situatie beginnen PAO-deelnemers aan hun praktijkleertrajecten en cursussen. Blij met de geboden kans en vol verwachtingen, gaan zij het PAO in. Deelnemers willen nieuwe dingen leren, hun perspectieven voor de toekomst vergroten en gewoon bezig zijn. Of het PAO in zijn driejarige bestaan daadwerkelijk wat heeft opgeleverd, hebben we onderzocht. Tussen maart en oktober 2018 is onder regie van onderzoeks- en adviesbureau MAD impact en in samenwerking met het ASKV een impactstudie uitgevoerd naar de effecten van het PAO voor de deelnemers.

Uit de impactstudie blijkt dat de deelnemers na afloop van hun traject positief zijn. De lessen bieden structuur en een bezigheid, wat afleidt van de vele zorgen en stress. Een vak leren geeft deelnemers een goed gevoel over de toekomst. Over het algemeen worden PAO-deelnemers sociaalvaardiger, minder verlegen en staan ze meer open voor contact. Deelnemers met een buddy leren ook mensen buiten hun eigen (hulp)circuit kennen. Het PAO geeft de deelnemers hun menselijke waardigheid terug; voor veel van hen geldt dat zij weer zelfvertrouwen krijgen en geloof in zichzelf. Tijdens de cursus toekomstoriëntatie worden mensen gestimuleerd om realistisch te zijn over de mogelijkheden en alternatieven voor hun toekomst.

Ondanks dat het PAO een hoop teweegbrengt, zijn de uitkomsten tijdelijk van aard. Meer kennis is nodig om het vak echt onder de knie te krijgen. Daarnaast stroomt slechts een klein aantal deelnemers door naar een vervolgopleiding, vanwege strikte regelgeving ten aanzien van onderwijs en werk. Wanneer de structuur van de lessen ontbreekt, gaan weinig deelnemers zelfstandig naar een werkplaats. Nieuw opgedane contacten zijn meestal, met uitzondering van de buddy's, niet blijvend. Terug in de realiteit van het wachten ontbreekt ook weer menselijke waardigheid. Door het wegvallen van de afleiding komt de stress terug. Behalve voor wie een verblijfsvergunning heeft gekregen, of bij uitzondering in een regulier onderwijs traject terecht is gekomen, ontbreekt perspectief. Deelnemers hebben veel geleerd en hebben mooie herinneringen, maar zijn – ondanks alle hoop en verwachtingen – terug bij af.

Gezien de schrijnende context en situatie waarin ongedocumenteerde mensen zich bevinden, is het PAO het meest haalbare resultaat. Het PAO is dan ook zeker niet mislukt. Integendeel, het levert de deelnemers buitengewoon veel op. Helaas zijn de effecten tijdelijk, omdat er geen structureel vervolg kan worden gegeven aan de trajecten. Daar heeft het ASKV op dit moment de capaciteit niet voor en de huidige wet- en regelgeving laat weinig ruimte.

Drie jaar ervaring met het PAO leert ons wel een hoop. Om een structurele verandering bij deelnemers te realiseren is het nodig langdurige begeleidingstrajecten op te zetten, waarbij deelname aan het reguliere onderwijssysteem ook mogelijk is en ongedocumenteerde mensen hun kennis kunnen bestendigen via stages en (vrijwilligers)werk. Dat is de enige manier om ongedocumenteerde mensen echt te ondersteunen bij het realiseren van een duurzaam toekomstperspectief.

7. Verantwoording van het onderzoek

Begin 2018 heeft het ASKV aan het externe bureau MAD impact gevraagd een impact-onderzoek voor het PAO op te zetten. Een onderzoeksteam, bestaande uit twee consultants van MAD impact, twee medewerkers, twee vrijwilligers en twee stagiaires van ASKV, is samengesteld en aan de slag gegaan met het onderzoek.

Na de uitwerking van de Theory of Change en bijbehorende onderzoeksvragen, heeft het onderzoek zes maanden in beslag genomen (maart-oktober 2018). Er is gekozen voor een combinatie van kwalitatieve en kwantitatieve methoden van dataverzameling – triangulatie – om zo de validiteit en betrouwbaarheid van het onderzoek te vergroten. De namen van PAO-deelnemers zijn gefingeerd om hun anonimiteit te waarborgen.

7.1 Onderzoeksvragen

De centrale onderzoeksvraag is: *Op welke wijze draagt het PAO bij aan het vergroten van grip van deelnemers op hun eigen leven en toekomst?*

De sub-vragen zijn:

- Sluit het PAO goed aan bij de noden van de doelgroep?
- Hebben PAO-deelnemers een beter beeld van de mogelijkheden voor hun eigen toekomst?
- Redden deelnemers zich beter op sociaal gebied?
- Redden deelnemers zich beter op psychisch vlak?
- Zorgen deelnemers beter voor zichzelf?
- Voelen deelnemers zich meer onderdeel van de samenleving?

7.2 Kwalitatieve methoden

Focusgroepen (groepsinterviews)

Aan het eind van de verschillende trainingen en cursussen zijn deelnemers in 10 focus-groepen bevraagd over hun ervaringen met

het PAO (fietsenmaken, webdesign, kleding-maken (2x), kappen (2x), lassen, toekomst-oriëntatie (2x) en ondernemerschap). We vroegen gemiddeld 6 deelnemers naar de belangrijkste verandering in hun leven (*most significant change*) sinds hun deelname aan het PAO. Van de focusgroepen werden 3 al in 2017 door ASKV uitgevoerd. De verslagen van alle bijeenkomsten zijn gebruikt in de kwalitatieve analyse.

Daarnaast is een focusgroep gehouden met 4 PAO-docenten en 4 ASKV-medewerkers over hun ervaringen met het PAO en over welke verandering zij bij de deelnemers hebben waargenomen.

Diepte-interviews

Tussen augustus en oktober 2018 zijn 14 diepte-interviews gehouden met 8 PAO-deelnemers, 3 medewerkers van maatschappelijke organisaties, 1 gemeentebestuurder, 1 PAO-docent en 1 ASKV-stagiaire. In deze gesprekken van 1 à 1,5 uur is een lijst aan thema's en vragen gebruikt ter ondersteuning van het gesprek en zijn we dieper ingegaan op de effecten van het PAO op de verschillende leefgebieden.

Korte telefonische interviews

In totaal zijn 62 gestructureerde telefonische interviews gehouden met oud-deelnemers en buddy-koppels, aan de hand van korte vragenlijsten. Van de 90 oud-deelnemers uit 2016 en 2017, die veelvuldig werden benaderd, is uiteindelijk gesproken met 40 personen. Ten slotte zijn 11 actieve buddy-koppels benaderd en – buddy en deelnemer los van elkaar – telefonisch bevraagd over hun ervaringen.

Data-analyse

De kwalitatieve data is op een inductieve manier gestructureerd – d.w.z. *bottom-up*

vanuit de empirische data – en schematisch onderverdeeld in diverse thema's. Aan de hand van deze thema's zijn verbanden gelegd om zo, samen met de kwantitatieve analyse, tot antwoorden te komen op hoofd- en subvragen. De quotes van PAO-deelnemers zijn voor zover mogelijk in hun originele vorm in deze rapportage geplaatst.

7.3 Kwantitatieve methoden

Intake (0-meting)

In de afgelopen 3 jaar is bij 236 mensen een intake afgenomen voor deelname aan het PAO (85 in 2016; 76 in 2017; 75 in de eerste 9 maanden van 2018). Van de 236 dossiers met intakes zijn er 14 zonder startdatum voor een praktijkleertraject of cursus. Omdat we niet meer kunnen vaststellen of deze mensen daadwerkelijk aan het PAO hebben deelgenomen zijn deze dossiers uit het onderzoek verwijderd. Tussen maart en oktober 2018 zijn alle deelnemers, naast de reguliere intake, in het kader van het impactonderzoek een 0-meting voorgelegd op basis van een uitgebreide kwantitatieve vragenlijst.

Effectmeting

Tussen maart en oktober 2018 zijn alle deelnemers ook aan het eind van het praktijkleertraject een uitgebreide kwantitatieve vragenlijst voorgelegd, de effectmeting. Hierdoor zijn 65 deelnemers dieper ingegaan op hun welzijn op verschillende leefgebieden.

Van de 222 mensen die de afgelopen 3 jaar deelnamen aan het PAO zijn er 11 die geen praktijkleertraject hebben gevolgd. Zij deden bijvoorbeeld alleen de korte cursus EHB0, basisrechten of kregen psychosociale ondersteuning. Deze groep is wel meegenomen in de beschrijving van de PAO-deelnemers, maar is voor het onderzoek naar de effecten van het PAO uit de onderzoekspopulatie verwijderd.

Data-analyse

Sinds het begin van het project (januari 2016) heeft het PAO-team intakegesprekken gehouden met deelnemers. Door deze informatie mee te nemen in de huidige impactstudie is getracht een compleet beeld te geven van alle mensen die hebben deelgenomen aan het project.

Eind 2017 is door het ASKV besloten om een impactstudie voor het PAO op te zetten. Na het ontwerpen van de methodiek, de 0-meting (vragenlijst aan het begin van een praktijkleertraject) en effectmeting (vragenlijst teneinde van een praktijkleertraject) is het onderzoeksteam gestart met het afnemen van de vragenlijsten. Bij nadere analyse van de database bleek echter dat veel deelnemers wel een intake hadden gedaan maar geen effectmeting of andersom. Dit werd veroorzaakt door de lange doorlooptijd van het PAO en omdat verschillende deelnemers al eerder een intake hadden gedaan, nog vóór de 0-meting was ontwikkeld. Als gevolg hiervan was het aantal deelnemers in de database, bij wie zowel een 0-meting als een effectmeting is afgenomen, te beperkt om zinvolle (lees: significante) conclusies te trekken. Bij voortgang van het PAO zal het aantal bruikbare respondenten hopelijk snel in aantal stijgen en zal de kwantitatieve analyse naar verwachting wel significant zijn.

Simone (25) uit Guinee

Simone is PAO-deelnemer van het eerste uur. Haar steevast verzorgde haren verraden welk praktijkleertraject zij heeft gevolgd: kappersvaardigheden. De eerste basiscursus van 2016 bood Simone soelaas doordat ze samen met andere cursisten nieuwe dingen in haar geliefde kappersvak leert. Ook gaf het haar een hervonden gevoel van eigenwaarde. *'People always ask what do you do? Now I can say what I am able to do.'* Hierna volgde Simone nog twee gevorderdentrajecten, maar vanwege de lange wachtlijsten voor het kapperstraject kan het PAO haar momenteel geen traject meer bieden. Tegenwoordig spreekt ze haar medecursisten nog maar sporadisch en doet ze weinig met haar vaardigheden, op het stylen van haar eigen haar na. Ze vat het PAO samen in de mantra *'leren en stoppen'*. Haar ervaringen sluiten naadloos aan bij de roep om meer begeleiding vanuit het PAO, om de vaardigheden en vriendschappen opgedaan tijdens de praktijkleertrajecten te behouden en verder uit te bouwen.

Een bijzonder woord van dank aan alle PAO-deelnemers voor hun medewerking aan het onderzoek. Zij worden al jaren bestookt met vragen en opdrachten van asielambtenaren, advocaten, hulpverleners en vele anderen. Toch waren zij bereid ook onze vragen te beantwoorden. Zonder hun deelname en geduld hadden wij het onderzoek niet kunnen doen.

Het PAO-team wil daarnaast graag alle docenten bedanken. Zij geven invulling aan het PAO en zijn daarmee een onmisbare kracht voor het project. Ook gaat onze dank uit naar de Raad van Advies van het PAO; sinds het begin van het project staan de adviseurs altijd klaar om met ons mee te denken over strategie en vervolgstappen.

Veel dank voor onze lokale en landelijke projectpartners: degenen die deelnemers doorverwijzen, zij die locaties bieden, en ook de partners met wie we onderzoek doen en politieke lobby voeren.

De medewerkers van het ASKV/PAO willen Sarah en Arne van MAD impact bedanken voor het onderzoek, de structuur die zij inbrachten en de warme teamgeest. Op een persoonlijke en collegiale noot ook nadrukkelijke dank voor Marloes, Laura, Judith en Marta van het ASKV/PAO voor de vele intakes en telefonische interviews met deelnemers. Extra dank aan Laura voor haar bijdrage aan het verwerken en interpreteren van de gegevens.

Het PAO, en daarmee deze rapportage, had nooit plaats kunnen vinden zonder alle financiële steun van donateurs, instanties en fondsen. Het PAO-team dankt hen voor de mogelijkheid om ondersteuning te bieden aan een uiterst kwetsbare groep.

Namens alle medewerkers van het ASKV/Steunpunt Vluchtelingen, en op een hoopvolle toekomst en waardig bestaan voor ieder mens,

Arja Oomkens
Projectcoördinator PAO

1. Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum (WODC): Schattingen illegaal in Nederland verblijvende vreemdelingen 2012-2013 (Universiteit Utrecht, 2015).
2. De Groene Amsterdammer: 'Amsterdammers maar geen Nederlanders' (31 mei 2017).
3. Maria van den Muijsenbergh (huisarts en bijzonder hoogleraar), Nel van Beelen (Johannes Wier Stichting) en Jan Vosters (Dokters van de Wereld): 'Help de vluchteling aan de slag: zinvol bezig zijn goed voor gezondheid van vluchtelingen', in: Medisch Contact, 18 oktober 2018.
4. Movisie: Leefgebiedenwijzer: Versterken van eigen kracht van cliënten (Utrecht, 2016: Movisie, kennis en aanpak van sociale vraagstukken).
5. De zeven leefgebieden van Movisie zijn: zingeving, wonen, financiën, sociale relaties, lichamelijke gezondheid, psychische gezondheid en werk/activiteiten. Het ASKV heeft daaraan het leefgebied 'veiligheid' toegevoegd, omdat voor veel van de cliënten van het ASKV geldt dat zij zich onveilig voelen op straat.
6. Waar mogelijk verwijst het team PAO door naar buurtactiviteiten en regulier onderwijs. Dit gebeurt in de praktijk sporadisch. Met name vanwege strikte regelgeving t.a.v. het recht op onderwijs en werk, maar ook vanwege een gebrek aan capaciteit (medewerkers) bij het PAO die individuele begeleiding van deelnemers kunnen verzorgen. Voor het laatste geldt dat het team PAO dit per 2019 graag wil veranderen.
7. De percentages voor het kappen, kleding maken en de ICT liggen hoger, omdat deze trajecten al langer worden aangeboden dan de andere en omdat hieraan over het algemeen meer deelnemers (kunnen) meedoen. Voor de percentages is rekening gehouden met de praktijkleertrajecten en cursussen die zijn afgerond tussen 1 januari 2016 en 1 oktober 2018. Een persoon kan meerdere praktijkleertrajecten of cursussen volgen.
8. Omdat we deelnemers tijdens de intake hebben gevraagd naar hun geboorteland, ontbreekt hier de categorie staatloos.
9. Hierin zijn grote verschillen, afhankelijk van welke instantie het leefgeld betaalt. Zo ontving een deelnemer tien euro per week van een kerkelijke instantie, terwijl een ander vertelde dat hij vanwege zijn medische toestand 57 euro per week kreeg van het Centraal Orgaan opvang Asielzoekers (COA). In het algemeen gaat het om relatief kleine bedragen.

Colofon

MAD impact is een onafhankelijk onderzoeks- en adviesbureau dat zich richt op impactvraagstukken van maatschappelijke organisaties. www.madimpact.nl

Het ASKV is een onafhankelijke organisatie die zich inzet voor de belangen van vluchtelingen zonder verblijfsrecht in Nederland.

Donaties aan ASKV breed kunt u overmaken naar **Triodos bank NL 75 TRIO 0391143913** t.n.v. **Stichting ASKV te Amsterdam**

Mocht u willen doneren aan het PAO, surf dan naar www.askv-webshop.nl

Het ASKV is bereikbaar van maandag tot en met donderdag tussen 10:00 en 17:00 uur

ASKV/Steunpunt Vluchtelingen

Frederik Hendrikstraat 111-C
1052 HN Amsterdam
tel: 020 627 2408
fax: 020 420 3208

www.askv.nl
www.facebook.com/askv.Steunpunt.Vluchtelingen
@askv_tweet

Fotografie
Bas Baltus

Omslagfoto
Janus van den Eijnden

Tekst
**Sarah Brants en Arne van Huis (MAD impact),
Arja Oomkens en Laura Bakker (ASKV)**

Eindredactie
Katrien de Klein

Grafisch ontwerp
Laura Bolczek

December 2018

